

HATAY SORUNU (1939) HAKKINDA BİR LİTERATÜR TARAMASI **A LITERATURE REVIEW ABOUT THE HATAY ISSUE (1939)**

Öğr. Gör. Ali GÖK

Gaziantep Üniversitesi İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, aligok86@gmail.com.

ÖZET

Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan ancak Ankara Antlaşması ve Lozan Antlaşması'yla bu sınırların dışında kalan Hatay, 1923 yılından itibaren Musul ile birlikte Türkiye'nin dış politikada en önemli sorunları olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nı ve dönemin gelişmelerini kendi lehine kullanan Türkiye, uluslararası hukuk ve diplomasi ile Hatay sorununu çözüme kavuşturmayı başarmıştır.

Hatay sorunu, Türk siyasal hayatında erken Cumhuriyet dönemi çok önemli bir diplomatik zaferi temsil etmesine rağmen, bu sorun üzerine yapılan çalışmaların çok sınırlı olduğu görülmektedir. Söz konusu çalışmalar incelendiğinde genel olarak birçoğunun sorunu tarihsel perspektifte ele almadığı sadece sorununun gelişimi ve çözümü hakkında bilgilere yer verdiği görülmektedir. Bu konuyla alakalı bilgiler genelde Türk Siyasi Tarihi, Türkiye'de Siyasal Hayat ve Türk Dış Politikası gibi dolaylı kaynaklarda kısa bir bölüm olarak yer almaktadır. Ayrıca Türkiye'de bu konu üzerine sadece 1 doktora tezinin ve 9 tane yüksek lisans tezinin olması¹, bu konu üzerine çok fazla bilimsel bir çalışma yapılmadığının göstergesidir. Bu konu üzerine yazılan makaleler incelendiğinde ise, yazarların birçoğunun ikincil kaynaklardan faydalandığı görülmektedir. Bazı eserlerde ise yazarlar, Türkiye-Fransa ilişkilerini tarihsel açıdan incelerken, Hatay sorununa kısa bir bölüm ayırmışlardır. Sonuç olarak Hatay sorunu üzerine özgün bir makale çalışmasına rastlanılamamıştır. Yapılan çalışma Hatay Sorunu (1939) üzerine bir literatür eleştirisi niteliği taşımakla birlikte, çalışmanın temel amacı Hatay Sorununu inceleyen temel kaynakların bakış açılarının benzer ve farklı yanlarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Hatay Sorunu, Ankara Antlaşması, İskenderun Sancağı, Sancak Türkleri.

ABSTRACT

Hatay province, which was within the borders delineated by the Misak-ı Millî (National Pact) but outside these borders according to the Ankara Treaty and Treaty of Lausanne, had been one of the vital foreign policy issue of Turkey from the year 1923 along with the Mosul problem. Using the developments of the Second World War and that period in its favor, Turkey succeeded in resolving the Hatay Issue through international law and diplomacy.

Although the Hatay Issue represented a very important diplomatic victory in Turkish political life during the early Republican period, the number of studies on this issue is observed to be quite limited. When these studies are examined, it is observed that the majority of them generally do not address the issue from a historical perspective, but only provide information about the development and resolution of the issue. Information on this subject is generally found as a short section in indirect sources such as Turkish Political History, Political Life in Turkey, and Turkish Foreign Policy. Moreover, the fact that there are only 1 doctoral thesis and 9 master's theses on this subject in Turkey indicates that scientific research on this subject is insufficient. When the articles written on this subject are examined, it is observed that many authors benefit from secondary sources. In some other studies, the authors examined Turkey-France relations from a historical point of view, and devoted a short chapter to the Hatay Issue. Consequently, no original article on the Hatay issue was encountered in the literature. Although this study is a literature critique on the Hatay Issue (1939), the main purpose of the study is to present the similarities and differences of the perspectives of basic sources concerning the Hatay Issue.

Key Words: Hatay Issue, Ankara Treaty, Sanjak of İskenderun (Alexandretta), Turks of Sanjak.

1. Hatay'ın Önemi

Hatay sorununun hangi uluslararası, bölgesel, siyasal, toplumsal ve ekonomik dinamiklerin etkileşimiyle ortaya çıktığının ve nasıl çözüme ulaştığının anlaşılması için öncelikle Hatay'ın stratejik konumunun bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle birçok kaynak öncelikle Hatay'ın stratejik önemine değinmiştir.

¹ Bknz. Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi. (2016). 02.01.2016 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden alınmıştır.

Hatay sorunu üzerine literatür incelendiğinde Hatay'ın stratejik önemini açıklayan kaynaklardan öne çıkanlar Yavuz Bige'nin "Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri", Waylet Bonyar ve Jackh Ernst'in "İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu", Serhan Ada'nın "Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu", Mehmet Tekin'in "Hatay Tarihi", Abdurrahman Melek'in "Hatay Nasıl Kurtuldu", Mehmet Gönlübol ve Cem Sar'ın "Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası" olmuştur.

20. yüzyıla girildiğinde, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça etkili bir nüfuz kazandığı ve ülkenin ekonomisi, maliyesi ve doğal kaynaklarını büyük bir etkinlik alanı haline getirdiği görülmektedir. Bu durumu Yavuz Bige ekonomik oranlarla açıklamış ve Fransa'nın bölgedeki çıkarlarının bir envanterini ortaya koyarak bu dönemi ayrıntılarıyla anlatmıştır. Bige kitabında istatistiksel oranlara yer verdiği için diğer yazarlara göre açıklamalarının daha tutarlı olduğu düşünülmektedir.

Bige'nin (1994, s.81-82) belirttiğine göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sermaye yatırımlarında Fransız şirketleri %50.58'lik bir oranla ilk sırada bulunurken, Alman şirketleri %35.06 ile ikinci sırada ve İngiliz şirketleri ise %14.36 oranında bir pay ile üçüncü sırada yer almıştır. Fransız şirketlerinin en fazla yatırım yaptığı alanlar demiryolları başta olmak üzere bankacılık, liman ve rıhtımlar ile madencilik gibi sektörler olduğu belirtilmektedir. Suriye'de, Beyrut-Şam-Müzeyrip arasında 258 km.lik; Riyad-Halep arasında 332 km.lik ve Yafa-Kudüs arasında 87 km.lik demiryolu hatlarının Fransız sermayesinin elinde bulunduğu belirtilmiştir. Bige'ye göre Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Fransa'nın bölgedeki yeni hedefleri, bu demiryolu hatlarını korumak ve Bağdat demiryolu hattının Orta Anadolu-Suriye bölümünü denetimine geçirerek, bu hatları İskenderun limanına bağlamak olmuştur. Bu plan, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'ı mandası altında tuttuğu dönemdeki politikalarında belirleyici olmuştur.

Bonyar ve Ernst'in ise Almanya'nın bölgedeki çıkarlarına değindikleri, Almanya ve Fransa arasında bir kıyaslama yaparak karşılaştırmalı bir yaklaşım izledikleri görülmektedir. Bonyar ve Ernst'e (2004, s.111) göre Almanların, Ortadoğu topraklarından elde etmeyi umduğu iktisadi çıkarlar, üç büyük proje üzerinde durmuştur. Bunların ilki, Bağdat demiryolu projesi ve bunun çevresindeki yer altı kaynaklarının işletilmesi, ikincisi Mezopotamya ovasının sulama projelerinin gerçekleştirilmesi ve üçüncüsü ise bu ilk iki projenin yaratacağı zenginliklerin İskenderun limanı üzerinden Avrupa pazarına açılması olmuştur.

İskenderun limanı ile ilgili en iyi tespiti Serhan Ada'nın yaptığı görülmektedir. Ada (2005, s.88-89) Hatay sorunu ile ilgili çalışmasında Hatay'a bağlı olan İskenderun limanının geliştirilmesiyle bölgenin, dünya ticaretini yönlendiren ve fiyatları belirleyen bir çekim merkezi haline getirilmek istendiğini ifade etmiştir. Ayrıca Almanya'nın İskenderun limanından beklediği ekonomik çıkarların sadece transit işletmecilik üzerinden olmadığını, bölgedeki yerel kaynakların geliştirilmesiyle ortaya çıkan zenginliğin Avrupa pazarlarına girmesinin amaçlandığını ve İskenderun limanının bir anlamda Ortadoğu'nun hinterlandı durumuna getirilmek istendiğini belirtmiştir. O dönem incelendiğinde, stratejik konumu bakımından İskenderun limanının Suriye'deki diğer limanlardan daha fazla öneme sahip olduğu bilinmektedir. Serhan Ada bu durumu limanların ticaret hacimlerini vererek ekonomik açıdan yorumlamıştır. Ada'nın belirttiğine göre İskenderun limanı, %37.5 gibi bir ticaret hacmi oranı ile ciddi bir öneme sahip olmuştur. Bu bakımdan Ada'nın kitabı sorunun "ne" olduğunu anlatmak yerine "nasıl ve niçin" olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Bazı kaynaklara göre Almanya'nın, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde giderek güçlenen konumundan ve stratejik bakımdan önemli yerlere nüfuz etmesinden sonra, özellikle Balkanlar'da giderek artan toprak kayıpları da eklenince, imparatorluğun ayakta kalamayacağına dair kuşkular artmış ve Fransa'nın izlemekte olduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarını sağlamlaştırma ve Osmanlı'nın bütünlüğünün korunması yönündeki politikası tartışılır hale gelmiştir. Bu konu hakkında Ada'nın belirttiğine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması durumunda Fransa'nın Osmanlı'daki mevcut yatırımlarının ve alacaklarının tehlikeye girmesinin yanında, Fransa'nın bu paylaşımından gerekli payı alamayabileceği gibi bir tehlikenin de doğacağı Fransız kamuoyunda dile getirilmiştir.

Bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti'ndeki durumu Serhan Ada kitabında kısaca özetlemiştir. Ada'nın belirttiğine göre, işgal edilen Ortadoğu'daki Osmanlı toprakları üç bölgeye ayrılarak paylaşılmıştır. Buna göre, Akka, Nablus ve Kudüs sancaklarından oluşan güney bölgesinde (Filistin) bir İngiliz yöneticinin bulunması, Akka'dan İskenderun'a uzanan kıyıdağı Lübnan Sancağı ile İskenderun, Antakya, Harim, Belen kazalarının olduğu kuzey bölgesinde Fransız yöneticinin bulunması (Albay De Piepape), ve bunların dışında kalan Kuzey Suriye'nin iç kısımları, Şeria nehrinin doğusu ile Beka Vadisi'ni de içeren doğu bölgesinde ise bir Arap yöneticinin bulunması öngörülmüştür.

Bu bağlamda 27 Kasım 1918 tarihinde merkezi Beyrut'ta bulunan Fransa Yüksek Komiserliği'nin çıkardığı bir kararname ile "İskenderun Sancağı", İskenderun merkez olacak şekilde Antakya ve Reyhanlı'yı da içine almak suretiyle kurulmuştur. Halep'te ise Hicaz Emiri Kral Faysal'ın başkanlığında bir Arap hükümeti kurulmuş, Antakya'yı resmen Halep'e bağladığını bildirmiştir. Ancak Fransız birlikleri İskenderun'dan 7 Aralık 1918'de Antakya'ya hareket ederek burayı işgal etmişlerdir. Fransız birliği doğrudan kışılaya giderek burada çekili bulunan Arap bayrağının indirip, yerine Fransız bayrağını çekmek istemişlerdir. Bu duruma halk tepki göstermiş ve sert bir şekilde protesto etmiştir (Tekin, 2000, s.91).

Melek (1991, s.2) kitabında bu olayla ilgili Tekin'in değinmediği bir gelişmeyi açıklamıştır. Melek'e göre Fransızların Hatayı işgaline müteakip, memurlar mahalli idaredeki görevlerine devam etmişler ve Fransız bayrağının asılacağına dair söylenti çıkınca Türk münevverleri şu beyannameyi yayınlamışlardır: "Antakya hükümet konağına çekilecek bayrak ancak Türk bayrağı olabilir. Aksini yapmaya cüret edenler bunun acı akıbetlerinden çekinmelidirler. Bu memleketin mukadderatı tayin edilinceye kadar burası hukuken Türk'tür. Fransız ordusu buranın inzibatı ile alakadar sayılabilir."

Tekin ise Fransız askerinin Antakya'ya gelişinden sonra anarşinin sona erdiğini, asayişin düzeldiğini ancak bir müddet sonra Fransız birliği içindeki Ermenilerin düşmanca davranışlarının halkı yeniden tedirgin ettiğini belirtmiştir.

Gönlübol ve Sar (2013,s.127) ise halkın protestolara devam ettiğini, buna rağmen icraata devam eden Fransa ordusunun, 11 Aralık 1918 günü İskenderun Sancağı'nı (Hatay), işgal ettiğini ve bunu bir beyanname ile halka duyurduğunu ifade etmiştir.

Bu gelişmeler ışığında Suriye'nin Fransız mandası altına gireceği 25 Nisan 1920'de San Remo Antlaşması ile tespit edilmiştir. Önceleri İngiliz nüfuz alanına bırakılan ve Mondros'tan sonra da İngilizler tarafından işgal edilmiş olan bölge bu antlaşma ile Fransızlara bırakılmıştır. Suriye, Fransız mandasına girince, başlangıçta bu topraklar ile ilgilenen Türk Hükümeti önceliği Anadolu'daki mücadeleye vererek Hatay ve çevresiyle ilgilenememiştir. Böylece Süleymaniye ve Kerkük gibi nüfusunun yarısından fazlası Türk olmasına rağmen Antakya ve civarı da Misak-ı Milli sınırları dışında bırakılmak zorunda kalmış, ayrıca Anadolu'da başlamış olan milli mücadele hareketi nedeniyle Suriye'nin kuzey sınırını, dolayısıyla güney sınırımızı tam olarak tespit etmek mümkün olamamıştır (Gönlübol ve Sar, 2013, s.127).

2. Ankara Antlaşması

Ankara Antlaşmasıyla ilgili kaynaklar incelendiğinde genel olarak hepsinin antlaşmanın maddeleri üzerinde durduğu tespit edilmiştir. Ankara Antlaşması'nı açıklayan kaynaklar birbirinin tekrarı gibidir ve farklı bir bakış açısı bulunmamaktadır. Mehmet Gönlübol ve Cem Sar'ın "Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası", Yalçın Durmuş'un "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi", Baskın Oran'ın "Türk Dış Politikası" gibi Hatay sorununu kısa bir bölüm olarak ele alan eserler öne çıkmaktadır.

Bu kaynaklara göre 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'nın önemi, Türkiye'nin savaş durumunda olduğu devletlerden birinin Ankara Hükümetini tanımış olmasıdır. Bununla beraber, bu antlaşma ile Türk istekleri yine ilk defa Batılı devletlerden biri tarafından tanınmıştır. On üç maddeden oluşan bu antlaşmaya göre bugünkü Suriye sınırı Hatay ili hariç tespit edilmiştir. Fransa, İskenderun Sancağı hariç işgal ettiği Türk topraklarından çekilmiştir (Durmuş, 2009, s. 252).

İmzalanan Türk-Fransız Antlaşması ile Fransızlar Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis ve Gaziantep'ten çekilmeyi kabul etmişlerdir. İskenderun Sancağı'nı terk etmek istememeleri üzerine artan Türk baskısı sonucunda ise Fransa; İskenderun Sancağı'nda 'özel bir idare' kurulmasını kabul ederek, buralarda Türk kültürüne hizmet edileceğini kabul etmiştir.

Öymen (2007, s. 393), diğer yazarların detaylı olarak üzerinde durmadığı ve çok az bilinen bir hususu kitabında ifade etmiştir. Öymen'in belirttiğine göre bu özel idare, İskenderun Limanı'nda Türkçenin resmi dil olması, 'Türk Bayrağı'na benzer' bir bayraklarının olması ve okullarda Türkçenin okutulması gibi Türk isteklerinin yerine getirilmesinin kabul edilmesiyle kurulmuştur. Ankara Antlaşması'nda İskenderun Sancağı ile ilgili bu hükümler ileriki tarihlerde Lozan Barış Antlaşması'yla da onaylanmıştır. Sarah Shields'in de makalesinde kısaca bu hususa değindiği görülmektedir. Shields'in (2010) belirttiğine göre, özel idari rejim olan İskenderun'un Türk sakinleri kültürel gelişim için tesislerden yararlanacaklar ve Türk dili resmi tanıma sahip olacaktır.

Değinilmesi gereken önemli bir nokta da Hatay'ın ana vatana katılmasına kadar geçen sürede yaşanan gelişmelerdir. Melek (1991, s. 11) ve Umar'ın (2004, s. 429) bu gelişmelere çalışmalarında kapsamlı şekilde yer verdiği görülmektedir. Yazarların belirttiğine göre zamanla İskenderun Sancağı, Şam'ın yani Suriye Hükümeti'nin başkentinin kontrolü altına girmiştir. Halep mıntıkası artık Fransız mandasında olan Suriye'ye devredilmiştir. Ancak Halep Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Çünkü Suriye'deki Kuvayi Milliye faaliyetleri çok sayıda Türk'ü barındırması ve Türkiye sınırlarına yakın olması nedeniyle çoğunlukla Halep şubesinden yürütülmüştür.

3. İşgalden Sonra Hatay'da Durum

İşgalden sonra Hatay'da yaşanan gelişmeleri en iyi açıklayan ve diğerlerine göre akademik açıdan daha yeterli olan çalışma İsmail Soysal'ın "Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları" adlı kitabıdır. Eser adından da anlaşılacağı gibi genelde antlaşmalara yoğunlaşsa da, özel de antlaşma öncesi ve sonrası siyasi gelişmelere de derinlemesine yer vermektedir. Bu bakımdan Soysal kitabında, Ankara Antlaşması öncesinde ve sonrasında yaşanan gelişmelere de yer vermiştir.

İskenderun ve Antakya'nın işgalinden sonra, birçok Türk'ün aileleriyle birlikte buralardan göç edip, Adana, Mersin ve Antep'e yerleştiği bilinmektedir. Soysal (2000, s.50-55) kitabında, Ankara Anlaşması'yla İskenderun, Antakya ve çevresinin Fransızlara bırakılmasının ardından göç edenlerin sayısının daha da arttığını, bunların içinde çoğunlukla İttihatçı oldukları için Sancak'ta kendilerine huzur verilmeyeceğini düşünen ve başka bir bayrak altında yaşamak istemeyenler ile işgale karşı çete savaşı verenlerin bulunduğunu belirtmiştir.

Kaynaklardaki genel ifade Fransa'nın, Türk talepleri söz konusu olduğunda, Sancak'ı idari özerkliğine rağmen Suriye'nin bir parçası olarak değerlendirdiği ve burada Türklere azınlık muamelesi yapmaya devam ettiğidir.

1926 yılında Türk-Fransız Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra iyileşen ilişkiler, Sancak'ta yaşayan Türklerin durumlarının da siyasal açıdan düzelmesini sağlamıştır. Soysal'a (2000, s.90) göre bunda Türkiye ve Fransa'nın, Sancak'taki manda yönetimine herhangi bir müdahalede bulunmamaları, bölgede görev yapan diplomatlarını da bu konuda uyararak Sancak'ı ziyaret etmelerini engellemeleri önemli bir etkidir.

Soysal'ın kitabında bu gelişmelerle ilgili diğer kaynaklarda üzerinde durulmayan hususlar bulunmaktadır. Soysal'ın belirttiği en önemli husus, Hatay'da yaşayanların Türkiye'de gerçekleşen devrim ve inkılaplara bakışıdır. Soysal, Sancak Türklerinin Ankara'yı yakından takip etmeye çalıştıklarını, Türkiye'deki tüm reformları Sancak'ta da uygulamaya başladıklarını ifade etmiştir. Yazarın belirttiğine göre, 1925 yılında yapılan kılık kıyafet reformu, İskenderun ve Antakya'da da hemen benimsenmiş, anavatana ilhaktan yana olan Türklerin simgesi haline gelmiştir. Aynı şekilde Türkiye'de tekke ve zaviyelerin kapatılması, laik eğitime geçilmesi gibi reformlar da dikkatle izlenmiş, Sancak'ta Fransızların medreseler ve mekteplerde dini eğitim verilmesini destekleyen politikaları eleştirilmiştir. Soysal'a göre, Fransız Manda Yönetimi özellikle Türkiye'de yaşanan

reformlara muhalif olan Türk eşrafı ve din adamlarını destekleyerek, Sancak Türkleri arasında Türkiye Cumhuriyeti'ne olan bağlılığın güçlenmesini engellemeye çalışmıştır. Bu amaçla 1921'den itibaren uyguladıkları politikalarından biri, Türkiye'den kaçan reform karşıtlarına çoğuna iltica hakkı tanımak ve önemli memuriyetlerde Türklere ayrılan kontenjanları bu kişilerle doldurmak olmuştur. Ayrıca, bu kişilerin yaptıkları propagandaya da göz yumulmuştur. Türk Siyasi Tarihini anlatan birçok kaynak da Soysal'ı doğrulamaktadır. Bu kaynakların belirttiğine göre, Türkiye'de reformlara muhalif olanların kaçmak için en çok tercih ettikleri yer İskenderun Sancağı'dır.

3.1. Suriye'deki Bağımsızlık Hareketleri ve Sancak Türklerinin Tutumu

1932 yılında İngiltere'nin Irak'ın bağımsızlığını tanımasından sonra, Suriye'deki Arap milliyetçilerinin bağımsızlık talepleri de daha güçlü ve her gün devam eden eylemlerle kendini göstermeye başlamıştır. Şam ve Halep'te grevler, yürüyüşler ve mitingler yapılırken, Sancak Türkleri arasında bu gelişmelere karşı bir ilgisizlik hakim olduğu bilinmektedir. Çünkü Sancak Türkleri kendi davalarının başka olduğunu dile getirmiş ve Suriye'deki Arap bağımsızlıkçılarının eylemlerine destek vermemişlerdir. Bu gelişmeleri o dönem diplomat olan Feridun Cemal Erkin'in anılarını anlattığı "Dışişlerinde 34 Yıl" adlı kitabında ele aldığı görülmektedir. Erkin'e (1987, s.96) göre bu durumun ortaya çıkmasında Fransa'nın 1926'dan sonra başlattığı Türkleri yanına çekme politikasının etkisi olduğu gibi, Sancak'ta Araplarla Türkler arasındaki gerginliğin ve Suriye gazetelerinde Sancak Türkleri aleyhinde çıkan yazıların da etkisi olmuştur.

1935 yılından itibaren Suriye'de halkın başlattığı bağımsızlık hareketi hız kazanmış ve giderek bütün Suriye'ye yayılmıştır. Melek'in (1991, s.27-28) belirttiğine göre, Sancak'ta Fransız yöneticiler bir yandan Türklere olan desteklerini sürdürürken, diğer yandan da Sancak'ı Suriye'de yaşanan olayların uzağında tutmaya çalışmıştır. Bu nedenle Suriye'den gelen bir izci grubunun Antakya'da gösteri yürüyüşü yapmasına izin verilmemiş, Sancak'taki Arap jandarmaların Türklere uyguladığı baskılar da durdurulmaya çalışılmıştır.

Suriye'de yaşanan gelişmeleri ve Suriye'nin olaylara bakışını detaylı yansıtan eser Ömer Osman Umar'ın "Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye" adlı kitabı olmuştur. Umar'ın (2004, s.502) belirttiğine göre, Suriye'de Fransız mandasına karşı bağımsızlık taleplerini özellikle 1934 yılından itibaren milliyetçiler dile getirmeye başlamıştır. Fransa'nın uyguladığı baskı ve şiddet politikaları, 1936 yılına gelindiğinde kanlı olaylara neden olmuş ve eylemler Fransız güçlerince zorla bastırılmıştır. İsmail Soysal'ın "Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları" adlı kitabında bu gelişmelerin doğrudan muhatabı Türkiye olmasa da, sonuçlarının Türkiye'yi de yakından ilgilendirmesi nedeniyle kısaca açıkladığı görülmektedir. Soysal'ın (2000, s.82) belirttiğine göre Suriye heyeti Mart 1936'da Paris'e gitmiştir. Görüşmeler, Fransa'da yapılan seçimler ve siyasi irade yoksunluğu nedeniyle beklenenden daha yavaş ilerlemiştir. Nisan-Mayıs 1936 seçimleri sonucunda Fransa'da sol partilerin, "Halk Cephesi" olarak girdikleri seçimleri kazanması ve 4 Mayıs'ta sosyalist ve radikallerden oluşan Leon Blum liderliğinde hükümet kurulmasıyla görüşmelere devam edilebilmiştir. Halk Cephesi Hükümeti de manda zamanının artık geçtiğini, onun yerine İngilizlerin Irak ile yaptığı gibi bir ittifak sistemi oluşturmak gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda Dışişleri Bakanı Delbos ve onun Siyasi İşler Müsteşarı Vienot, Suriye ve Lübnan'ın Fransa'nın müttefiki bağımsız devletler durumuna getirilmesi için Suriyelilerle görüşmeleri hızlandırmış ve sonunda, 9 Eylül'de Paris'te Suriyeli liderlerle bir dostluk ve ittifak antlaşması imzalanmıştır.

Suriye'nin bağımsızlığına doğru ilk adım sayılan bu antlaşma, Suriye ve Fransız parlamentoları gerekli onay işlemlerini tamamladıktan 3 yıl sonra ve Suriye'nin Milletler Cemiyeti üyesi olmasıyla yürürlüğe girecek; böylece, Fransız mandası da sona erecektir.

Ada (2005, s.111) kitabında Suriye'de bu gelişmeler yaşanırken Türkiye'nin bu gelişmelere başlangıçta büyük bir tepki göstermediğini belirtmiştir. Fakat 26 Eylül'de yapılan Milletler Cemiyeti toplantısında Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras, Sancak konusunu gündeme getirerek, Fransa'nın İskenderun Sancağı'nda büyük çoğunluğu Türklerden oluşan halka kendi kendini yönetme fırsatı vereceği ve böylece Türk-Fransız ilişkilerinin daha da gelişebileceği umudunda olduğunu söylemiştir.

Fransız Dışişleri Müsteşarı Viénot ise, mandaterin tüm haklarını devralacak olan Suriye'nin de Türkiye'nin Sancak üzerindeki tüm haklarını tanıyacağını belirtmiştir.

Böylece sorunun ilk olarak Milletler Cemiyeti toplantılarında dile getirilmeye başlandığı görülmektedir. 2 Ekim'de Milletler Cemiyeti'nde konuşan Türk delegelerinden Şükrü Kaya da, Suriye'de gerçekleşecek bağımsızlığın sevindirici bir gelişme olduğunu belirtmiş, bölgedeki Türklerin hayati çıkarlarının yeterince göz önüne alınıp alınmadığına dair endişelerini ifade etmiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin soruna bakışını en iyi yansıtan eser, bizzat bu olayları yaşayan biri olduğu için Tayfur Sökmen'e aittir. Sökmen, "Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar" adlı kitabında, 1 Kasım 1936 günü Mustafa Kemal Atatürk'ün, TBMM açılış konuşmasında, Sancak'ın hakiki sahibinin Türkler olduğunu belirttiğini, Türkiye ile Fransa arasında tek uyuşmazlık konusu olarak kalan Sancak sorununun artık çözümünün gerektiğini söylediğini ifade etmiştir. Bu gelişmeye müteakip Atatürk, Tayfur Sökmen'i Çankaya Köşküne çağırarak davaya resmen el konulduğunu bildirmiş, Antakya-İskenderun ve Havalisinin adının bundan böyle Hatay adını taşıyacağını, aynı şekilde Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin adının da "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirilmesini emretmiştir.

3.2. Sancak Sorununun Milletler Cemiyeti'ne Taşınması

Hatay sorununu inceleyen kaynakların ortak ifadesine göre, Fransa bir yandan Milletler Cemiyeti adına yürüttüğü ve Manda Yasası ile bağımsızlık taahhüdünde bulunduğu Suriye ve Lübnan mandaterliği ile diğer yandan Ankara Anlaşmasıyla Türkiye'ye verdiği fakat görmezden gelmeye çalıştığı açık taahhütler arasında kalınca, sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi seçmiştir. Bu konuda Fransa'nın en çok güvendiği argüman, 22 Temmuz 1922 tarihli Manda Yasası'nda, Suriye ve Lübnan arazisinin bütünlüğünü koruyacağına dair verdiği taahhütler olmuştur.

Ayrıca kaynakların diğer bir ortak ifadesi de Sancak sorununun, Türkiye'nin uluslararası alanda oldukça saygın ve güçlü olduğu bir dönemde Milletler Cemiyeti'ne gittiği olmuştur. O dönemi anlatan Türk Dış Politikası ve Türk Siyasi Tarihi kitaplarının da bu argümanı desteklediği görülmektedir. Türkiye, 1936 yılına gelindiğinde, gerçekleştirdiği reformlar ve başarıyla yürüttüğü dış politika ile uluslararası arenada saygınlığı olan, bölgesinde güven veren bir ülke haline gelmiştir. Nitekim 1932 yılında Milletler Cemiyeti tarafından yapılan davetin TBMM'de onaylanmasıyla Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş, üye olduktan iki yıl sonra da Milletler Cemiyeti Meclisi geçici üyeliğine seçilmiştir. Öte yandan 1934'te Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan ile birlikte Balkan Antantı'nı imzalayarak, Almanya ve İtalya tarafından giderek büyük bir tehdit haline gelen revizyonist eğilimlere karşı bölgede sınırların karşılıklı olarak güvence altına alınmasını sağlamıştır.

Fransa ve Türkiye'nin birbirlerine verdikleri notalar sonucu Sancak sorununun boyutlarının büyümesi ve bu karmaşıklığa tarafların aralarında bir çözüm bulamamaları üzerine; Türk Hükümeti, Fransız Hükümeti ile anlaşmış olarak konuyu 8 Aralık 1936'da Milletler Cemiyeti'ne intikal ettirmişlerdir. Milletler Cemiyeti Konseyi, 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında sorunu görüşmüştür. Soysal kitabında (2000, s.533) Türkiye'nin Konsey'in 14 Aralık günkü toplantısında, konunun esasına girilmeden önce, Sancak'ta huzurun sağlanması için Fransız askerinin çekilip, bir Milletler Cemiyeti komiserine bağlı yansız jandarmanın gönderilmesini istediğini belirtmiştir. Sökmen (1978, s.8), Fransa'nın bunu reddetmesi üzerine, 16 Aralık günü Konsey'in, uyuşmazlığın çözümü için bir rapor hazırlamak üzere İsveç temsilcisi Sandler'i raportör olarak görevlendirdiğini, ayrıca üç kişilik bir gözlemci grubunu Sancak'a göndermeyi ve bu arada Türkiye ile Fransa'nın aralarındaki görüşmeleri sürdürmelerini önerdiğini belirtmiştir.

Gürson (1999, s.15), Türkiye'nin gözlemci grupta Türk ve Fransız temsilcilerinin birlikte olması gerektiğini ifade ettiğini belirtmektedir. Gözlemci grubun 31 Aralık 1936'da Sancak'a vardığı sıralarda, Türk-Fransız görüşmeleri de başlamıştır. Gürson, Tefik Rüştü Aras'ın Cenevre'den Paris'e giderek, Fransa Dışişleri Bakanı Delbos ve Vienot ile 21-22 Aralık'ta yaptığı görüşmelerin sonuçsuz kalmasının, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 5 Ocak 1937'de Ankara'da yapılan toplantısında genel bir memnuniyetsizlik havası yarattığını belirtmiştir. Gürson'un verdiği en dikkat çekici bilgi 6 Ocak'ta

Atatürk'ün aniden Eskişehir seyahatini kesip, Konya'ya hareket etmesi ve 7 Ocak'ta Ulukışla'ya sivil ve askeri danışmanlarıyla gitmesinin Fransa'da gözle görülür bir telaş yaratması olmuştur. Fransız basınında genel bir panik yaşanırken, Türkiye'nin bölgede bir darbe yapmaya hazırlandığı söylentisi hızla yayılmıştır. Büyükelçi Fethi Okyar'ın 8 Ocak'ta Paris'te Vienot'la görüşmesi sonucu, Atatürk'ün seyahatinin Fransa'da yarattığı korkutucu hava kaybolmuştur.

Bu olumlu hava içinde 21 Ocak'ta Cenevre'de başlayan toplantılarda; Türk ve Fransız temsilcileri, hükümetlerinin görüşlerini tekrarlayan konuşmalar yaptıktan sonra, görüşmeler 26 Ocak 1937'de sona ermiş ve 27 Ocak günü Sandler Raporu Konsey'de, oybirliği ile kabul edilmiştir (Gürson,1999, s.15).

Raporun detaylarını Gönlübol ve Sar'ın (2013, s.129) kitaplarında kapsamlı şekilde açıkladıkları görülmektedir. Rapora göre; İskenderun ve Antakya bölgelerinde iç işlerinde tam bağımsız, fakat Suriye ile gümrük birliği halinde olan bir statü ve bir anayasa ile idare edilen bir "Ayrı Varlık" teşkil edilecektir. Sancak'ın dışişleri bazı şartlar altında Suriye tarafından idare edilecektir. Türkçe resmi dil olacak, diğer dillerin kullanılmasının şartları Cemiyet Meclisi tarafından tespit edilecektir. Sancak'ın ülke bütünlüğü bu maksatla yapılacak bir anlaşma uyarınca Türkiye ve Fransa tarafından teminat altına alınacaktır.

Sandler Raporu ve bünyesindeki uygulamalar Suriye'de tepki ile karşılanıp protesto gösterilerine neden olurken, Türkiye açısından ise ara dönem için uygulanan geçici bir formül olmuştur. Türkiye kamuoyu bu bağlamda kontrollü bir şekilde yönlendirilirken, olayın bütün halka mal olması için de ülke çapında çeşitli gösteriler ve mitingler düzenlenmiştir.

4. Hatay'ın Türkiye'ye Katılması

Hatay'ın Türkiye'ye katılmadan önce yaşanan uluslararası gelişmeleri kronolojik bakımdan en iyi açıklayan Armaoğlu ve Aydın olmuştur. Armaoğlu (1993, s.358) Almanya'nın 1938 Mart'ında Avusturya'yı ilhakı, Fransa'nın Hatay meselesindeki politikasını da etkilediğini ifade etmektedir. Ayrıca Berlin-Roma mihverinin ağırlığını gittikçe arttırmaya başladığı bir sırada, Fransa'nın Doğu Akdeniz de stratejik önemi olan ve boğazların kuvvetli bir koruyucusu olan Türkiye'ye ihtiyacının da arttığını düşünmektedir. Aydın (2012, s.144) ise Atatürk'ün, 20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra Lozan'dan geriye kalan son mesele olan İskenderun sancağı meselesine yöneldiğini ifade etmektedir. Çünkü Türkiye bu dönemde dış politikada önceye nazaran rahat bir konuma ulaşmış, ayrıca Avrupa'daki gelişmeler de Sancak meselesinin çözümü konusunda elverişli bir siyasi ortam hazırlamıştır.

Ulusal gelişmeleri de en iyi özetleyen Gürson olmuştur. Gürson (1999, s.19) kitabında Avrupa'da tırmanan gerginliğe paralel olarak, Türkiye tarafından 3 Haziran'da bölgede sıkıyönetim ilan edildiğini ve sınıra otuz bin kişilik kuvvet yığıldığını belirtmiştir. Bu gelişmelerin neticesinde Fransa ve Türkiye arasında ikili görüşmeler başlamıştır. 28 Haziran'da seçim komisyonu Cenevre'ye hareket etmiş ve 4 Temmuz'da Ankara'da iki ülke arasında yeni bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Türkiye'nin son verdiği 1930 Antlaşmasının yerine geçecek olan bu yeni antlaşma ile, Sancak'ın yeni statüsü ve Fransa, Türkiye ve Suriye'nin gelecekteki ilişkileri belirlenmiştir. Gürson, bu gelişmelerin Arap basınında büyük bir tepki ile karşılandığını ve Suriye-Fransa-Türkiye uzlaşmasının geçerliliğinin asla kabul edilmeyeceğinin bildirildiğini ifade etmiştir.

Tarafların 4 Temmuz 1938'de Türkiye-Fransa Dostluk Antlaşmasını imzalamaları ve Hatay'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alan 1937 Antlaşmasını teyid etmeleri, Türk-Fransız ilişkilerinin yeni bir şekle bürünmesine neden olmuştur. Bu antlaşmanın daha sonra tarafların parlamentolarında onaylanmadığı için yürürlüğe girmemesi ve dolayısıyla herhangi bir bağlayıcılığı olmamasına rağmen, Sancak sorununda olduğu gibi, uluslararası diğer olayların seyrinde tarafların birbirine bakış açısını ve ortak çıkarlarına yön göstermesi açısından büyük katkılar sağlamıştır. Türk-Fransız Antlaşmasının imzalanmasından sonra, Sancak'ta yapılacak seçimler hakkında çalışmalara tekrar başlanmıştır. Sökmen (1978, s.14) kitabında Ağustosta yapılan seçimlerde oransal değerleri vererek çoğunluğun Türklerde olduğunu ortaya koymuştur. Sökmen'in ifade ettiğine göre Hatay'da; 35.847 Türk, 11.319 Alevi, 5.504 Ermeni, 1.845 Sünni Arap, 2.098 Rum-Ortodoks seçmen bulunduğu seçim neticesinde

ortaya çıkmıştır. Buna göre; Sancak'taki Türk topluluğu Sancak meclisinde 40 mebusluktan 22'sini elde etmiştir. Ayrıca, Alevilerden 9, Ermenilerden 5, Sünni Araplardan 2, Rum- Ortodokslardan 2 milletvekili çıkmıştır. Sökmen'in sayısal verilere yer vermesinin objektiflik açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

2 Eylül 1938'de ilk defa toplanan mecliste Türkçe yemin edilmiş, Meclis Başkanlığına Abdülğazi Türkmen, Devlet Başkanlığına Tayfur Sökmen getirilmiş, Abdurrahman Melek ise Sökmen tarafından başbakanlığa seçilmiştir. Meclis bu ilk toplantısında, Sancak yerine Hatay'ı devletin adı olarak kabul etmiştir (Sökmen,1978, s.108).

Bu arada Avrupa'da ise, Almanya'nın Avusturya'yı işgalinden sonra 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmesi ile ortaya çıkan yeni durum çerçevesinde yeni bir ittifakın ilk adımı atılarak, 12 Mayıs 1939'da Türkiye-İngiltere Ortak Demeci yayımlanmıştır. Türkiye, bildirinin aynısının Fransa ile yapılması veya bir üçlü ittifak için Hatay'ın kendisine katılması şartını öne sürmüştür. Kaynakların ortak ifadesine göre, Hitler'in uluslararası güvenliği tehdit etmesi ve artık başlaması kaçınılmaz olan bir savaş durumunda, Türkiye'nin karşı blokta yer almasını engellemek için, Fransa'nın Türkiye'nin taleplerini kabul etmekten başka alternatifi kalmamıştır.

Üçlü İttifakın ikinci adımı olan Türk-Fransız Ortak Demeci'nin yayımlandığı 23 Haziran 1939'da, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Rene Massigli arasında "Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Kesin Çözümüne İlişkin Antlaşma" imzalanmıştır. Söz konusu Antlaşmaya göre Türkiye-Suriye sınırı, Hatay'ı Türkiye sınırlarına dâhil edecek şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca bu toprakların Fransız askerleri tarafından en geç 23 Temmuz 1939'a kadar boşaltılması öngörülmüştür. Antlaşmanın detaylarının Hatay Sorunu ile ilgili birçok kaynakta derinlemesine incelenmediği görülmektedir. Ancak antlaşmanın detaylarını Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarıay ve Hüsamettin Yıldırım'ın "Türk Dış Politikası'nda Hatay" (1918-1939) adlı eserlerinde bulmak mümkündür.

Eylül 1938'de kurulan Hatay devleti bir yıl kadar bağımsız kalmıştır. Bu süre içinde, Türkiye ile bu devlet arasında çok sıkı işbirliği yapılmıştır. 29 Haziran 1939'da son toplantısını yapan Hatay Meclisi oybirliği ile Türkiye'ye katılmaya karar vermiştir. 23 Haziran 1939'da Fransa ile imzalanan Antlaşma gereği, Hatay Meclisi toplanarak Türkiye'ye katılma kararı almıştır. 29 Haziran 1939 günü Hatay Millet Meclisi son toplantısını yapmış ve katılım kararı mecliste okunmuştur. Daha sonra TBMM'nin 7 Temmuz 1939 tarih ve 3711 sayılı yasası ile Hatay ili kurulmuş ve valilik açılmıştır. Bu gelişmeleri takiben, 24 Temmuz'dan sonra Fransız askerleri Hatay'dan çekilmiştir (Sökmen, 1978, s.15). Bu gelişmelerin detaylarını Hatay sorununun çeşitli evrelerini yaşamış ve yönetim kademelerinde bulunmuş kişilerden olan Abdurrahman Melek'in "Hatay Nasıl Kurtuldu" ve Tayfur Sökmen'in "Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar" eserlerinde bulmak mümkündür.

5. Sonuç

Hatay sorununa ilişkin Türkçe literatür incelendiğinde, sorunun çözümünü uluslararası alanda Türkiye'nin diplomatik başarısı olarak gören çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Genel ifadeye göre 23 Haziran 1939'da kanunen, 29 Haziran'da fiilen sona eren Hatay Devleti'nin Türkiye'ye anlaşma ile katılması, uluslararası hukuk açısından yeterli bir sebep olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Hatay Millet Meclisi'nin kendi iradesi ile Türkiye'ye katılma kararı vermesinin, dünyada hiçbir gücün ve tarafın itiraz edemeyeceği sağlam bir belge ve gerekçe olduğu tezine dayandırılmaktadır.

Diğer bir değerlendirilmesi gereken husus, Fransa'nın Hatay sorununa bakışıdır. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına Fransa'nın bakış açısını sadece Serhan Ada'nın "Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)" adlı kitabında ve Zeynep Yaman'ın "Fransız Basınında Hatay Sorunu" adlı yüksek lisans tezinde görmek mümkündür. Her ikisinin de uluslararası literatürden faydalanarak Fransa'nın bakış açısını yansıttıkları görülmüştür. Fransa'da sağcı ve muhafazakar çevreler arasında Fransa'nın imparatorluğundan taviz verdiği görüşü hakim iken, solcu ve ılımlı çevreler arasında ise Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasının uluslararası koşulların dikte ettiği bir zorunluluk olarak yorumladığı görülmektedir.

Hatay sorunu hakkında uluslararası literatür incelendiğinde ise, Sarah Shields'in makalesi Fransa'nın Hatay'a bakışını yansıttığı için önem arz etmektedir. Shields'in belirttiğine göre, Fransız yetkililer, İskenderun toprakları içinde bölünmüşlük olduğunu ve Türklerin, Arap Alevilerinin, Ermenilerin ve Sünni Arapların bu bölünmüşlük içinde kendilerine pay çıkarmaya çalıştıklarını düşünmektedirler.

Uluslararası literatürde dikkat çeken bir diğer kaynak ABD gizli servisi CIA'nın 1947 yılına ait "Hatay Sorunu" adlı raporudur. Bu raporda Türkiye'nin, Hatay konusu üzerinde her zaman dosthane davrandığı ve Hatay'ın egemenliği üzerine hiçbir taviz vermediği belirtilmektedir. Ayrıca potansiyel olarak tehlikeli olabilecek Hatay sorununa dostane çözümün, yakın doğunun siyasi istikrarına büyük bir katkı sağladığı da belirtilmektedir. Rapordan, Hatay sorununun Türkiye lehine çözülmesine ABD'nin yaklaşımının olumlu olduğu sonucu çıkartılmaktadır.

Sonuç olarak, Hatay sorununu inceleyen literatürdeki genel eksikliğin, sorunun sadece siyasi boyutlarına incelenmesi olduğu düşünülmektedir. Ancak sorunun siyasi boyutu dışında ekonomik, kültürel ve sosyal boyutları da bulunmaktadır. Bu bağlamda Hatay sorunu sadece Türkiye-Fransa ilişkileri boyutunda incelenmemeli, daha sonra meydana gelen ve günümüze kadar uzanan Türkiye-Suriye arasındaki ilişkilere de ışık tutacak şekilde ele alınması gerekmektedir. Hatay sorununun tüm yönleriyle ele alınması günümüze de ışık tutacağı için akademik alanda bu konunun araştırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ada, S. (2005). *Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1993). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt I: 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aydın, A. (2012). Hatay Meselesinin Çözümü Esnasında Başbakan Celâl Bayar'ın Faaliyetleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt: XIV, Sayı 1*.
- Bige, Y. (1994). *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız ilişkileri - Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*. Ankara: TTK Yayını.
- Bonyar, W. ve Ernst, J. (2004). *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu*, çev. Vedat Atilla. İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi.
- CIA Historical Review Program (1947). The Hatay Question. *Central Intelligence Group*.
- Durmuş, Y. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Cilt 1)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Erkin, F. C. (1987). *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar, (Cilt 1)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (2013). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*. Atatürk Araştırma Merkezi Ankara.
- Gürson, P. (1999). Su Sorunu ve GAP Çerçevesinde Türkiye-Suriye İlişkilerine Analitik Yaklaşım. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Melek, A. (1991). *Hatay Nasıl Kurtuldu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını
- Oran, B. (2004). *Türk Dış Politikası 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öymen, O. (2007). *Silahlı Savaş*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Pehlivanlı, H.; Sarıay, Y. ve Yıldırım, H. (2001). *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Shields, S. (2010). From Millet to Nation: The Limits of Consociational Resolutions for Middle East Conflict. *Robert Schuman Centre for Advanced Studies. EUI Working Paper RSCAS 2010/84*
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1943)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sökmen, T. (1978). *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tekin, M. (2000). *Hatay Tarihi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Umar, Ö. O. (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Yaman, Z. (2012). *Fransız Basını'nda Hatay Sorunu*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.